

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.83>

РЕАБІЛІТАЦІЯ НЕЗАКОННО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ ЯК ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Гарасимів Т.З.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4627-4774
e-mail: Taras.Z.Harasyimiv@lpnu.ua*

Осьмак А.М.,

*аспірант кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0009-4147-6949
e-mail: andrii.m.osmak@lpnu.ua*

Гарасимів Т.З., Осьмак А.М. Реабілітація незаконно засуджених осіб як чинник відновлення соціально-правової справедливості.

У статті досліджується сутність та соціально-правове значення реабілітації незаконно засуджених осіб як одного з ключових чинників відновлення справедливості та довіри до правосуддя. Розкрито, що реабілітація є не лише юридичною процедурою скасування неправомірного вироку, а й комплексним процесом соціальної, моральної та психологічної реінтеграції особи в суспільство.

Наголошено, що вона виступає важливим елементом системи захисту прав людини, утверджує принципи гуманізму, верховенства права та соціальної рівності. У статті розглянуто нормативно-правову базу України у сфері реабілітації та проаналізовано практику її застосування з урахуванням європейських стандартів правосуддя. Окрему увагу приділено питанню відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконним переслідуванням, а також ролі держави у забезпеченні ефективних механізмів компенсації та підтримки постраждалих.

Стверджується, що реабілітація є своєрідним індикатором рівня демократичного розвитку держави, її моральної зрілості та поваги до людської гідності. Крім того, реабілітація виконує важливу соціальну функцію, сприяючи відновленню порушеної довіри між громадянином і державними інституціями. Вона знімає психологічне напруження, що виникає в суспільстві через випадки несправедливого засудження, повертає громадянам віру в неупередженість правосуддя та ефективність правових механізмів захисту. Для самої особи, яка зазнала незаконного переслідування, акт реабілітації означає повернення не лише втрачених прав, а й соціального статусу, честі, доброго імені. Тому ефективна система реабілітації це не лише складова правової держави, а й важлива умова формування суспільної стабільності, злагоди та взаємоповаги між громадянами і владою.

Підкреслюється, що відсутність належної психологічної допомоги та соціального супроводу часто ускладнює повноцінне повернення реабілітованих до звичного життя. Автори обґрунтовують необхідність комплексного підходу до реабілітації, який має поєднувати юридичні, соціальні та морально-етичні складові, а також формування сприятливого середовища для відновлення довіри громадян до судової влади. Зроблено висновок, що ефективна система реабілітації незаконно засуджених осіб є не лише показником рівня демократичності держави, а й запорукою сталого розвитку суспільства, де права людини мають найвищу цінність.

Ключові слова: реабілітація, система реабілітації, незаконно засуджені особи, соціально-правова справедливість, нормативно-правове регулювання, захист прав людини, відновлення прав незаконно засуджених, соціально-правова справедливість.

Harasymiw T.Z., Osmak A.M. Rehabilitation of illegally convicted persons as a factor in restoring social and legal justice.

The article examines the essence and socio-legal significance of the rehabilitation of illegally convicted persons as one of the key factors in restoring justice and trust in justice. It is revealed that

rehabilitation is not only a legal procedure for overturning an unlawful sentence, but also a complex process of social, moral and psychological reintegration of a person into society.

It is emphasized that it is an important element of the system of human rights protection, affirms the principles of humanism, the rule of law and social equality. The article examines the regulatory and legal framework of Ukraine in the field of rehabilitation and analyzes the practice of its application taking into account European standards of justice. Special attention is paid to the issue of compensation for material and moral damage caused by unlawful persecution, as well as the role of the state in ensuring effective mechanisms for compensation and support for victims.

It is argued that rehabilitation is a kind of indicator of the level of democratic development of the state, its moral maturity and respect for human dignity. In addition, rehabilitation performs an important social function, contributing to the restoration of broken trust between a citizen and state institutions. It relieves the psychological tension that arises in society due to cases of unjust conviction, restores citizens' faith in the impartiality of justice and the effectiveness of legal protection mechanisms. For the person who has been subjected to unlawful persecution, the act of rehabilitation means the return not only of lost rights, but also of social status, honor, and good name. Therefore, an effective rehabilitation system is not only a component of the rule of law, but also an important condition for the formation of social stability, harmony and mutual respect between citizens and the authorities. It is emphasized that the lack of proper psychological assistance and social support often complicates the full return of rehabilitated people to their usual lives. The authors justify the need for a comprehensive approach to rehabilitation, which should combine legal, social, and moral and ethical components, as well as the formation of a favorable environment for restoring citizens' trust in the judiciary. It is concluded that an effective system of rehabilitation of illegally convicted persons is not only an indicator of the level of democracy of the state, but also a guarantee of sustainable development of society, where human rights are of the highest value.

Key words: rehabilitation, rehabilitation system, illegally convicted persons, social and legal justice, regulatory and legal regulation, protection of human rights, restoration of the rights of illegally convicted persons, social and legal justice.

Постановка проблеми. Проблема реабілітації незаконно засуджених осіб залишається однією з найважливіших у контексті забезпечення верховенства права та відновлення соціально-правової справедливості в Україні. Незаконне засудження є не лише грубим порушенням прав людини, але й чинником, який підриває довіру громадян до судової системи, правоохоронних органів та державних інституцій загалом. Відновлення прав незаконно засуджених вимагає не лише юридичної компенсації, а й глибокого соціального, психологічного та морального відновлення особистості.

Проблема актуалізується тим, що процес реабілітації часто зводиться до формального визнання незаконності вироку без забезпечення реального відшкодування шкоди, соціальної адаптації та реінтеграції у суспільство. Водночас міжнародні стандарти прав людини наголошують на необхідності комплексного підходу до реабілітації, який охоплює правовий, економічний, психологічний та соціальний аспекти. Таким чином, постає науково-практичне завдання – визначити ефективні механізми реабілітації незаконно засуджених осіб як складову політики відновлення соціально-правової справедливості. Це передбачає вдосконалення нормативно-правового регулювання, формування інституційної системи підтримки реабілітованих та створення умов для їх повноцінного повернення до суспільного життя.

Стан опрацювання проблеми. Проблема реабілітації незаконно засуджених осіб є комплексною і багатовимірною, що підтверджується аналізом наукових джерел. У статті І. Кравчука та І. Якимчук [1] зосереджено увагу на ключових процесуальних механізмах реабілітації в межах кримінального провадження, підкреслено проблеми практичного застосування норм та необхідність посилення гарантій відшкодування шкоди. Праця А. Наумової [2] поглиблює розуміння умов і правових підстав виникнення права на реабілітацію, детально аналізуючи прогалини законодавства та суперечності судової практики, що перешкоджають ефективному відновленню прав незаконно засуджених.

Проблематику усунення моральної шкоди реабілітованим аналізує А. Суховіліна [3], наголошуючи на складності доведення обсягу нематеріальних втрат і недостатності існуючих правових механізмів їх компенсації. Комплексне бачення інституту реабілітації подає у монографічному дослідженні М. Шумило [5], у якому систематизовано процесуальні процедури, окреслено принципи відшкодування шкоди та розкрито місце реабілітації у структурі кримінального процесу. У пізнішій своїй праці [6] автор детально розглядає способи компенсації моральної шкоди, акцентуючи на необхідності формування єдиної судової практики та вироблення чітких критеріїв оцінювання психологічних наслідків незаконного переслідування.

Сукупність цих досліджень дозволяє розглядати реабілітацію як важливий чинник відновлення соціально-правової справедливості, водночас виявляючи низку проблем – брак емпіричних оцінок ефективності програм, недостатній розвиток механізмів державної підтримки та потребу в міждисциплінарному підході, який поєднує правові, соціальні й психологічні аспекти реінтеграції реабілітованих осіб.

Мета даного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових доробок вітчизняних та зарубіжних вчених правників, визначити і проаналізувати реабілітацію незаконно засуджених осіб як чинник відновлення соціально-правової справедливості.

Виклад основного матеріалу. Реабілітація незаконно засуджених осіб є важливим інститутом правової системи, який відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, захисті прав людини та відновленні соціально-правової справедливості. Вона спрямована на виправлення судових помилок, відновлення честі, гідності та прав осіб, які постраждали від неправомірних дій органів досудового розслідування чи суду. У сучасних умовах трансформації правової системи України проблема реабілітації набуває особливої актуальності, оскільки саме від ефективності цього процесу залежить довіра суспільства до правосуддя, стабільність правового порядку та рівень демократичності держави.

Проблема реабілітації незаконно засуджених осіб посідає важливе місце в системі забезпечення прав людини та утвердження принципів соціально-правової справедливості. У сучасних умовах демократичного розвитку держави відновлення порушених прав громадян, які стали жертвами судових помилок або незаконних рішень правоохоронних органів, виступає одним із ключових напрямів правової політики. Реабілітація має не лише юридичний, а й соціальний вимір, адже спрямована на відновлення гідності особи, її статусу в суспільстві та довіри до правосуддя [3, с. 244].

Наукові дослідження підкреслюють, що ефективна система реабілітації є показником рівня правової держави, оскільки забезпечує реальне відшкодування моральних і матеріальних збитків, поновлення доброго імені та сприяє формуванню справедливого правопорядку. Водночас залишається актуальною проблема удосконалення нормативно-правового регулювання цього процесу, узгодження національних процедур із міжнародними стандартами захисту прав людини та підвищення ефективності діяльності органів, уповноважених на здійснення реабілітаційних заходів.

Реабілітація незаконно засуджених осіб виступає не лише юридичним механізмом відновлення порушених прав, а й важливим чинником зміцнення суспільної довіри до судової влади, утвердження принципів гуманізму, верховенства права та соціальної справедливості. Її значення виходить за межі окремого правового випадку, оскільки кожен акт реабілітації є підтвердженням здатності держави визнавати власні помилки, забезпечувати ефективний захист прав людини та гарантувати неповторення подібних порушень у майбутньому. Реабілітація формує позитивний імідж судової системи, демонструє реальне функціонування принципу невідворотності відповідальності посадових осіб, які допустили судову помилку, і водночас непорушність права кожного громадянина на справедливий суд.

У цьому контексті вона є своєрідним індикатором рівня демократичного розвитку держави, її моральної зрілості та поваги до людської гідності. Крім того, реабілітація виконує важливу соціальну функцію, сприяючи відновленню порушеної довіри між громадянином і державними інституціями. Вона знімає психологічне напруження, що виникає в суспільстві через випадки несправедливого засудження, повертає громадянам віру в неупередженість правосуддя та ефективність правових механізмів захисту. Для самої особи, яка зазнала незаконного переслідування, акт реабілітації означає повернення не лише втрачених прав, а й соціального статусу, честі, доброго імені. Тому ефективна система реабілітації це не лише складова правової держави, а й важлива умова формування суспільної стабільності, злагоди та взаємоповаги між громадянами і владою [1, с. 368].

Одним із ключових завдань правової держави є гарантування дотримання принципу верховенства права, який передбачає непорушність прав і свобод людини. Проте в умовах недосконалості судової системи, політичних переслідувань, корупційних впливів чи помилок правоохоронних органів можливими є випадки незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та засудження невинних осіб. У таких ситуаціях важливою стає процедура реабілітації як юридичний і соціальний інститут, що спрямований на відновлення порушених прав, гідності та доброго імені громадян, а також на відновлення соціально-правової справедливості в суспільстві [2, с. 369].

Реабілітація незаконно засуджених осіб є складним процесом, який поєднує правовий, соціальний і моральний аспекти. Її сутність полягає не лише у визнанні судової помилки, а й у реальному поновленні прав людини, відшкодуванні завданих збитків, забезпеченні психологічної та соціальної адаптації постраждалих осіб. У сучасних умовах вона виконує функцію відновлення довіри до правосуддя, формує у громадян відчуття захищеності та впевненості у справедливості держави.

Водночас, на практиці реалізація прав реабілітованих осіб стикається з рядом проблем: тривалістю судових процедур, складністю доведення факту незаконного переслідування, недостатньою ефективністю механізмів компенсації та обмеженими соціальними гарантіями.

Суттєве значення має також соціально-психологічний аспект реабілітації. Люди, які зазнали незаконного засудження, часто переживають тривалі наслідки моральної травми, втрачають соціальні зв'язки, стикаються з упередженням з боку суспільства. Тому відновлення їхнього доброго імені має супроводжуватись комплексною підтримкою – юридичною, психологічною, соціальною. Ефективна реабілітація передбачає не лише формальне скасування вироку, а й створення умов для повноцінного повернення особи до суспільного життя [1, с. 368].

Реабілітаційний процес є показником рівня демократичності держави та ступеня її готовності визнавати і виправляти власні помилки. Він виступає практичним інструментом реалізації принципів соціально-правової справедливості, оскільки дозволяє відновити баланс між правом і моральністю, між владою та людиною. У цьому контексті реабілітація виконує не лише індивідуальну, а й суспільну функцію, адже кожен випадок незаконного засудження підриває авторитет судової влади, а кожен акт реабілітації – відновлює довіру до неї [4, с. 128].

Слід зазначити, що сучасні тенденції розвитку правової системи України вимагають удосконалення механізмів реабілітації. Йдеться про необхідність спрощення процедур, розширення кола осіб, які мають право на реабілітацію, забезпечення своєчасного і повного відшкодування завданої шкоди, а також підвищення рівня інформованості громадян про свої права. Важливо також запроваджувати державні програми соціальної реінтеграції реабілітованих осіб, спрямовані на їх працевлаштування, відновлення соціальних зв'язків і психологічну підтримку.

Питання реабілітації набуває особливого значення в контексті війни та політичних змін, коли зростає ризик неправомірних переслідувань, упереджених рішень і судових помилок. У такі періоди державні інституції перебувають під впливом нестабільності, інформаційного тиску, емоційного напруження та потреби швидкого ухвалення рішень, що часто призводить до порушення процесуальних норм і нехтування принципом презумпції невинуватості. Саме тому реабілітаційна діяльність у воєнний час стає критично важливою – вона забезпечує можливість відновлення справедливості навіть у надзвичайних умовах, коли інститути правосуддя зазнають серйозних випробувань.

У період воєнних дій держава повинна не лише гарантувати захист прав осіб, незаконно притягнутих до відповідальності, а й створити умови для оперативного перегляду сумнівних вироків і рішень. Це вимагає ефективної роботи спеціальних комісій, незалежних органів контролю та правозахисних інституцій, які можуть забезпечити неупереджене розслідування фактів судових помилок. Важливо також забезпечити доступ до правової допомоги для постраждалих і створити реальні механізми компенсації моральних та матеріальних збитків. Такий підхід не лише відновлює права окремих осіб, але й зміцнює авторитет правової системи, демонструючи її здатність діяти справедливо навіть у кризових обставинах.

Окрім того, у післявоєнний період питання реабілітації набуває ще більшої ваги як елемент національного відновлення та соціального примирення. Реабілітація незаконно засуджених осіб має стати символом відновлення довіри до держави, правосуддя та демократичних цінностей. Вона сприяє формуванню нових стандартів правової культури, де головними орієнтирами є повага до людської гідності, справедливості і відповідальність держави перед своїми громадянами. Таким чином, ефективна система реабілітації у воєнний і післявоєнний час виступає не лише засобом правового захисту, а й ключовим чинником суспільного зцілення, консолідації нації та зміцнення віри у верховенство права.

Висновки. Отже, реабілітація незаконно засуджених осіб є не лише юридичним актом, а глибоким соціально-моральним процесом, спрямованим на утвердження гуманізму, законності та справедливості. Вона символізує спроможність держави визнавати власні помилки, відновлювати порушені права людини та забезпечувати реальне втілення принципів верховенства права. Цей процес охоплює не лише юридичне визнання невинуватості особи, але й моральну сатисфакцію, компенсацію завданої шкоди, соціальну підтримку та психологічну реадaptaцію постраждалих.

Відповідно, реабілітація є важливим елементом відновлення соціальної справедливості, що має безпосередній вплив на стабільність і довіру до державних інституцій. Реабілітаційна політика в демократичній державі має бути спрямована на формування системи, здатної не лише усунути наслідки судових помилок, а й запобігати їх повторенню. Це вимагає підвищення професійної етики суддів і слідчих, створення незалежних механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів, удосконалення процедур перегляду судових рішень та забезпечення ефективного доступу реабілітованих до правової допомоги. Важливо також забезпечити суспільне усвідомлення важливості проблеми реабілітації як питання не окремих випадків, а загальнодержавної політики зміцнення законності та соціальної справедливості.

Реабілітаційний процес є показником рівня демократичності держави та ступеня її готовності визнавати і виправляти власні помилки. Він виступає практичним інструментом реалізації принципів соціально-правової справедливості, оскільки дозволяє відновити баланс між правом і моральністю, між владою та людиною. У цьому контексті реабілітація виконує не лише індивідуальну, а й суспільну функцію, адже кожен випадок незаконного засудження підриває авторитет судової влади, а кожен акт реабілітації – відновлює довіру до неї.

Таким чином, ефективна реабілітація незаконно засуджених осіб є показником рівня цивілізованості держави, її готовності визнати та виправити власні помилки. Вона сприяє відновленню довіри громадян до правосуддя, зміцненню демократичних інститутів і розвитку культури прав людини. Лише через комплексний підхід до реабілітації, поєднання правових, соціальних, психологічних і моральних заходів, можливо досягти справжнього відновлення соціально-правової рівноваги в суспільстві та забезпечити сталий розвиток демократичної держави, у центрі якої стоїть людина та її гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук І.І., Якимчук І.С. Реабілітація незаконно засуджених у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 367–370. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/92>.
2. Наумова А.О. Умови і процесуальні підстави виникнення права на реабілітацію: проблеми законодавства і практики. *Шлях успіху і перспективи розвитку*. 2020. № 6. С. 366–369. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc67a0d3-bd0b-4b80-9981-6efc1bfea187/content>.
3. Осьмак А. Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб як важлива компонента розвитку правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 1 (41), 2024. С. 243–248. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/may/35145/36.pdf>.
4. Суховіліна А.О. Усунення наслідків моральної шкоди реабілітованому: проблеми теорії та практики. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Право»*. 2012. Вип.18. С. 126–130.
5. Шуило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Arcis. 2001. 320 с.
6. Шуило М. Є. Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 1. С. 3–4. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10smynkp.pdf>.